

COLLECTIEBELEIDSPLAN

Voorgeschiedenis

SMAT staat voor Stichting Museum en Archief voor Tijdmeetkunde. Maar dat is niet altijd zo geweest. Op initiatief van H.C. Faddegon ondersteunt het bestuur van de Nederlandse Bond van Horlogemakers het voorstel om in 1900 een "Bondsmuseum" op te richten naar het voorbeeld van de verzameling van de "Chambre Syndicale de l'Horlogerie de Paris". De Nederlandse horlogemakers zijn enthousiast en schenken vooral in deze beginperiode veel oude horloges en gereedschappen. Het bestuur van de bond besluit voor de verzameling een stichting in het leven te roepen. Het museum van de Bond wordt op 16 mei 1901 officieel "Museum van Tijdmeetkunde" genoemd.

Om iedereen in de gelegenheid te stellen de bijeengebrachte verzameling te bezichtigen wordt in het gebouw van het Portugees - Israëlitisch Gesticht voor Oude Lieden in Amsterdam een bovenkamertje gehuurd. Op 9 januari 1902 wordt dan ook het Museum van Tijdmeetkunde van de Nederlandse Bond van Horlogemakers door de voorzitter van het Erecomité officieel geopend. De omvang van de collectie is nog bescheiden. Door tentoonstellingen te organiseren, waarvan de verzameling van het museum de kern vormde, gaven veel particulieren na afloop hun ingezonden horloge of klok in bruikleen of schonken deze aan het museum, waardoor de collectie groter werd. In maart 1903 wordt, op voorstel van een lid van het Erecomité, de naam van het museum veranderd in Museum en Archief van Tijdmeetkunde.

Door de geleidelijke uitbreiding van de collectie werd de huisvesting te krap en moest naar een andere locatie gezocht worden. Die werd verkregen in de vorm van een zaal in het Stedelijk Museum, nadat B. en W. van Amsterdam besloten tot wederopzegging aldaar ruimte beschikbaar te stellen aan het Museum en Archief van Tijdmeetkunde. De bouw van het Stedelijk museum in Amsterdam is destijds hoofdzakelijk gefinancierd uit twee legaten. Aan het legaat van de familie Lopez Suasso was de verplichting verbonden dat in dit gebouw ook de collectie-Suasso zou worden ondergebracht. De verzameling van het Museum van Tijdmeetkunde paste goed bij deze collectie.

Op 19 mei 1909 heeft de officiële opening van het Museum en Archief van Tijdmeetkunde in het Stedelijk Museum in Amsterdam plaats. Een symbolische bijkomstigheid was dat in dat jaar in de nacht van 30 april op 1 mei in heel Nederland de nationale tijd ingevoerd werd.

In de volgende jaren breidt de collectie gestaag uit. Het daarbij behorende ruimtegebrek werd opgelost doordat het Museum en Archief van Tijdmeetkunde een tweede zaal in het Stedelijk mag gebruiken. Vooral de verzameling horloges trok destijds de aandacht en met name de door het Koninklijke Oudheidkundige Genootschap te Amsterdam in bruikleen gegeven horloges waren van grote historische en antieke waarde. In de jaren dertig ontwikkelde de gemeente plannen het Stedelijk Museum om te vormen tot een museum voor moderne kunst. Daarvoor moesten de verzamelingen die met de geschiedenis van Amsterdam te maken hadden en ook het Museum en Archief van Tijdmeetkunde op den duur uit het gebouw verdwijnen. Als voorzorgsmaatregel werden in 1939, door de dreigende oorlog, de belangrijkste en kostbaarste stukken uit de verzameling veilig opgeborgen.

In 1942 moesten op last van de bezettingsautoriteiten alle vakorganisaties ontbonden worden. Het bondsbestuur gaf gevolg aan de bepaling in het reglement van het Museum en Archief van Tijdmeetkunde dat bij eventuele ontbinding van de Bond het museum als afzonderlijke stichting kon blijven bestaan. Met het besluit van 6 juli 1942 ontstond een nieuwe stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde en werd tevens een nieuw reglement voor deze stichting vastgesteld.

In 1948 verlaat het Museum en Archief van Tijdmeetkunde het Stedelijk Museum definitief en wordt de collectie overgebracht naar het Museum Willet-Holthuysen in Amsterdam waar deze opgeslagen wordt. In 1952 wordt het besluit genomen om het Museum en Archief van Tijdmeetkunde te verplaatsen naar het voormalige St. Catharijne Convent, Lange Nieuwstraat 38 in Utrecht, waar het Nederlands Goud- en Zilvermuseum, Keur en Ambacht was gehuisvest. Laatstgenoemde stichting was vlak vóór de Tweede Wereldoorlog (1938) als Stichting Nederlands Waarborgmuseum ontstaan op initiatief van de heer B.J.J. van Baaren, controleur van de Waarborg. Haar collectie bevatte aanvankelijk uitsluitend voorwerpen die met het keuren van goud en zilver te maken hadden maar spoedig kwamen daar ook edelsmeed gereedschappen en zilveren voorwerpen bij. Dat was in 1947 al aanleiding geweest de naam van de stichting te veranderen in Nederlands Goud- en Zilvermuseum, Keur en Ambacht. Bij acte d.d. 2 juli 1953 kreeg deze stichting de SMAT-collectie voor 10 jaren in bruikleen (met mogelijkheid van verlenging met telkens 5 jaren) conform een aan genoemde acte gehechte specificatie. Door de gezamenlijke huisvesting ontstond bij het publiek voor dit museum de roepnaam Nederlands Goud-, Zilver- en Klokken-museum (NGZKM). In 1970 moet het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum het voormalige St. Catharijne Convent verlaten omdat dit zich gaat specialiseren in Religieuze Kunst.

Vanaf 30 oktober 1970 kan het publiek de collectie(s) van het Nederlands Goud-, Zilver en Klokkenmuseum weer bewonderen. Het museum heeft dan een nieuwe behuizing in een mooi oud pand in het centrum van Utrecht, Achter de Dom 12. Het Museum van Speeldoos tot Pierement heeft zich gevestigd in een pand ernaast. Omdat het Museum van Speeldoos tot Pierement veel publiek trekt en meer ruimte nodig heeft moet het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum uiteindelijk ook deze mooie locatie in Utrecht verlaten. Het NGZKM vertrekt in 1978 naar Schoonhoven, waar de Gemeente de opgeknapte zuidelijke vleugel van de Havenkazerne beschikbaar stelde. Bij acte van 6 november 1979 werden de statuten van de Stichting Nederlands Goud- en Zilvermuseum, Keur en Ambacht gewijzigd: de statutaire zetel werd Schoonhoven en de roepnaam werd nu ook de officiële statutaire naam “Stichting Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum”. Eveneens werden op diezelfde datum (6 november 1979), conform een daartoe op 3 oktober 1979 genomen bestuursbesluit, de statuten van de SMAT gewijzigd naar zoals zij thans zijn.

De huisvesting van de SMAT in Schoonhoven heeft bijna 35 jaar geduurd. Door de opname van “klokken” in de officiële naam van het Museum is de naamsbekendheid van de SMAT ingesneeuwd. De personen die in het verleden de collectie van de SMAT opbouwden hadden kennis van zaken en hadden hun netwerken. Intussen is de branche van klokken en horloges sterk veranderd en daarmee ook de wijze waarop de SMAT door middel van schenkingen de collectie kan uitbreiden. De totale collectie omvat verschillende onderdelen: klokken, zak- en polshorloges, uurwerkmakers-gereedschappen, wekkers, elektrische uurwerken, boeken en miscellanea. De klokkenzaal op de tweede verdieping van het Museum kon mede dankzij royale bijdragen van enkele klokkenvrienden in 2004 ingrijpend worden gerenoveerd. De expositie aldaar gaf een uitgebreid overzicht van Nederlandse klokken en horloges vanaf de 16^e eeuw en plaatste die bovendien in een internationale context. De presentatie, die in 2005 volledig werd vernieuwd, was gebaseerd op een aantal onderwerpen:

- Het begin van tijdmeting;
- Het mechanisch uurwerk;
- De industriële revolutie en haar effect op uurwerken;
- Hoe nieuwe technologie een omwenteling teweeg bracht in uurwerken.

Ook werden wisseltonstellingen van deelverzamelingen met enige regelmaat georganiseerd.

Aan de vervlechting van de SMAT collectie met de overige collecties van het NGZK komt vanaf 2013 een einde. Zoals de eindversie (13-9-2009) van het beleidsplan 2009-2013 voor het “Zilvermuseum” aangeeft, is het om in de huidige tijd te kunnen overleven noodzakelijk dat het Museum voor één duidelijke focus kiest, en dat is in Zilverstad Schoonhoven vanzelfsprekend “zilver” geworden. Hoewel in

dit beleidsplan nog wel enige ruimte aan “goud” en “klokken” is gegeven, is dat voor het SMAT bestuur toch onvoldoende om recht te doen aan de doelstelling uit te groeien tot de instelling bij uitstek voor *het verwerven, instandhouden en uitbreiden van verzamelingen van tijdmeetkunde- en uurwerkmakerskunst en aanverwante vakken alsmede alle zaken die daarmee in de ruimste zin van het woord verband houden, zoals studiemateriaal en andere objecten die betrekking hebben op bedrijf en handel, leven en streven van tijdmeetkundigen en uurwerkmakers uit alle tijdperken, tekeningen, boek- en plaatwerken en curiosa.* (Eerste doelomschrijving uit de huidige statuten.)

Positionering van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde

In Nederland richten twee grotere en enkele kleinere musea zich in het bijzonder op klokken en uurwerken, waarbij de collecties bestaan uit klokken en uurwerken die eigendom zijn (verkregen door aankoop of schenking) of die tijdelijk of permanent in bruikleen zijn gegeven. Daarnaast zijn er enkele musea die wel uurwerken hebben maar daarmee geen actief beleid voeren, en zijn er enkele (veelal niet toegankelijke) privé collecties van particuliere verzamelaars.

In Zaandam is gevestigd de *Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU)*, geopend door Prins Claus in 1976. De collectie in dit museum is vooral gericht op Nederlandse klokken en uurwerken uit de periode 1550-1900 en kent enkele internationale topstukken, waaronder twee aan Salomon Coster toegerekende uurwerken uit de vroegste periode van de slingeruitvinding, een zeer vroege staande klok uit Amsterdam, gemaakt door Steven Huijgens, alsmede een staand horloge met planisphaerium van Gerrit Knip. Daarnaast bevat de collectie een kleine verzameling Nederlandse horloges en een uurwerkmakerswerkplaats met een verzameling historische uurwerkmakers-gereedschappen. Dit museum wordt jaarlijks door zo’n 10.000 geïnteresseerden bezocht.

In Schoonhoven staat het Zilvermuseum, tot begin 2010 bekend als het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum. De in dit museum getoonde uurwerkencollectie is voor het grootste deel eigendom van de *Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT)* waarvan de oorsprong teruggaat tot 1901. De nadruk ligt op Nederlandse uurwerken, waarbij echter het aantal buitenlandse uurwerken aanzienlijk is (ca. 40%). De collectie geeft een vrij volledig historisch overzicht van uurwerken vanaf het midden van de 17e eeuw. Er zijn voorbeelden aanwezig van torenuurwerken, Haagse klokjes, Zaanse klokken, stoelklokken, tafelklokken, Amsterdamse staande klokken, Friese staartklokken en elektrische klokken. Voorbeelden uit het buitenland zijn onder meer Engelse lantaarnklokken, Franse cartelklokken en pendules, Duitse régulateurs en Schwarzwaldse klokken. De collectie zakhorloges uit binnen- en buitenland is zeer omvangrijk en van grote waarde. Ook polshorloges en wekkers zijn vertegenwoordigd. De ambachtelijke kant wordt belicht in de uitgebreide verzameling uurwerkmakers-gereedschappen. Jaarlijks bezochten circa 18.000 belangstellenden dit museumonderdeel.

Beide musea/stichtingen beschikken bovendien over een uitgebreide vakbibliotheek en archivalia.

Andere musea of kleinere collecties zijn veelal gespecialiseerd in een enkel onderdeel van de tijdmeetkunde. Te noemen zijn o.a.:

- Rijksmuseum Amsterdam
- Amsterdams (Historisch) Museum
- Rotterdams Historisch Museum
- Museum Boerhaave, Leiden
- Museum Speelklok, Utrecht
- Nationaal Beiaard- en Natuurmuseum Asten

Enkele private verzamelingen zijn:

- Stichting Boom Time
- Stichting De Oude Tijdwijzer
- Klokkenmuseum Frederiksoord, Frederiksoord

Bovendien zijn er nog enkele belangrijke particuliere collecties, welke op dit moment slechts sporadisch voor derden toegankelijk zijn.

In 2011 is in een overleg tussen bestuursleden van SMAT en MNU geconstateerd, dat collectie- en tentoonstellingsbeleid, onderzoek, publieksvoorlichting etc. worden uitgevoerd als op de eigen organisatie gerichte activiteiten. Er is geen coördinatie van activiteiten, waardoor het belang van het onderwerp tijdmeetkunde onvoldoende effectief en onvoldoende efficiënt wordt gepresenteerd en daardoor wordt geen recht gedaan aan het culturele belang van de verzamelde objecten noch aan de mogelijkheid tot kennisoverdracht. De besturen van MNU en SMAT hebben daarom een intentieverklaring getekend, waarin besloten werd op onderdelen van het museumbeleid nauwer samen te werken en daartoe een werkgroep in te stellen, bestaande uit twee bestuursleden van elke organisatie. In eerste instantie richtte deze samenwerking zich op afstemming van de collecties en van het tentoonstellingsbeleid; afstemming van bibliotheek en kenniscentrum; en verduidelijking van juridische aspecten rond verwerving en bruikleen. Deze werkzaamheden zijn inmiddels in gang gezet.

De werkgroep, daarin vervolgens gesteund door de besturen van MNU en SMAT, is tot de conclusie gekomen dat deze samenwerking een meer structureel karakter moet krijgen. Daartoe is opgericht een 'Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland' (afkorting: 'STCN'), waarvan de statuten op 3 december 2011 zijn verleden. De belangrijkste doelstellingen zijn:

- a. het bevorderen en vergroten van de belangstelling voor en de kennis over tijdmeetkunde in de breedste zin des woords, in het bijzonder met betrekking tot historische uurwerken; en dit doel te bereiken door het aanleggen, onderhouden en coördineren van historische verzamelingen en presentaties op het gebied van tijdmeetkunde en alle daaraan verwante zaken,
- b. het coördineren, registreren en inventariseren van de in bruikleen aan musea en collecties gegeven en te geven uurwerken en bijbehorende instrumenten en daaraan verwante goederen,
- c. het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn, waaronder tevens begrepen het leggen en onderhouden van contacten met overheids- en andere instellingen en particulieren en het bevorderen van samenwerking met en tussen belanghebbenden en belangstellenden.

Om de doelstellingen en activiteiten van de Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland te kunnen realiseren moet het onderwerp 'tijdmeetkunde' beter gepresenteerd worden dan nu mogelijk is. Die verbetering is haalbaar als het erfgoed dat is gebundeld in de STCN tentoongesteld kan worden in een Nationaal Tijdmeetkundig Museum. Deze conclusie is voorgelegd aan de besturen van MNU en SMAT en door de besturen van MNU en SMAT overgenomen.

Het collectiebeleid voor de SMAT

De collectie van de SMAT is in het verleden vanuit de Bond van Horlogemakers opgebouwd uit schenkingen van oude horloges, klokken en gereedschappen. De schenkingen kwamen hoofdzakelijk van personen die kennis van zaken hadden en van hun netwerken. In de loop der jaren is daardoor een omvangrijke collectie ontstaan die een vrij volledig historisch overzicht geeft van uurwerken vanaf het midden van de 17^e eeuw. De collectie bevat echter ook objecten waarvan de museale waarde in twijfel kan worden getrokken. Elk collectiebeleid moet berusten op een correcte universele registratie. In het

afgelopen jaar hebben medewerkers van het Museum in Schoonhoven hard daaraan gewerkt. De horloges zijn inmiddels volledig geregistreerd. De registratie van de overige uurwerken (in Adlib) is afgerond en wacht op controle door het SMAT bestuur. Aan de registratie van de rest van de tijdmeetkundige collectie moet nog worden begonnen.

Met betrekking tot de collectie ontleent de SMAT de volgende doelstellingen aan haar statuten:

- 1) Verwerven en instandhouden van verzamelingen van tijdmeetkunde en andere objecten zoals tekeningen, boek- en plaatwerken en curiosa, die betrekking hebben op bedrijf en handel, leven en streven van tijdmeetkundigen en uurwerkmakers uit alle tijdperken.
- 2) Het beheren, in de ruimste zin van het woord, van deze verzamelingen en voorwerpen welke haar door anderen zijn toevertrouwd.
- 3) Het periodiek of geregeld laten tentoonstellen van de bezittingen van de stichting en van de zaken welke daartoe haar in bruikleen zijn afgestaan.
- 4) Het in bruikleen afstaan van de bezittingen van de stichting of gedeelten daarvan met het oogmerk deze periodiek of geregeld tentoon te stellen.

Ad 1. De eerste doelstelling geeft de grote verscheidenheid van objecten aan en wel in alle tijdperken, dus ook in het recente verleden, waarop de SMAT is gericht. Dit is een zeer ruime omschrijving die weinig richting geeft aan het verwerven en instandhouden, waarvoor juist duidelijke criteria nodig zijn. Het SMAT bestuur zal deze criteria op korte termijn formuleren. Daarbij zal gebruik worden gemaakt van deskundigen die ook zullen worden gevraagd bij te dragen aan de beoordeling van de geregistreerde collectie. Door de komst van de Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland waarbij de SMAT zich heeft aangesloten, zal de SMAT haar collectie mede gaan beoordelen op criteria die voor de STCN gelden. Deze zijn nog niet vastgesteld, maar te verwachten is dat het historisch belang en de museale waarde van de objecten daartoe in elk geval behoren. Samenvattend zullen ten behoeve van het collectiebeleid de volgende stappen worden ondernomen:

- Afronding van de registratie
- Opstellen van criteria voor de collectie
- Instellen van een commissie ter beoordeling van de collectie
- Besluiten welke objecten binnen en welke buiten de collectie vallen
- Ontzamelen van objecten die buiten de collectie zijn gevallen.

Ad 2. De SMAT collectie wordt nu beheerd door de STCN. Ontvlechting uit het Zilvermuseum museum betekent dat de SMAT een nieuwe ruimte moet vinden om haar bezit op te slaan. Hiernaar wordt naarstig gezocht met hulp van het bestuur van de STCN dat op zoek is naar een locatie voor het nieuw op te richten Nationaal Tijdmeetkundig Museum. Zodra dat Museum een feit is en zodra de SMAT collectie naar de locatie van dat Museum is verhuisd, zal niet alleen aandacht aan verwerven, expositie en opslag kunnen worden besteed, maar ook aan onderhoud en restauratie.

Ad 3. Kostbare stukken uit het SMAT bezit zijn o.a. tijdelijk in bruikleen gegeven aan het MNU, Museum Speelklok en Museum Prinsenhof. En zullen aldaar tentoongesteld worden.

Ad 4. Na realisering van het nieuwe Tijd Museum en de daarop volgende verhuizing is de verwachting dat bruikleen van SMAT stukken aan derden wordt geregeld via het Nationaal Tijdmeetkundig Museum.